

МОРФОЛОГІЧНИЙ СПОСІБ УТВОРЕННЯ РЕЦИПРОКАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Світлана Юшкова (Горлівка, Україна)

Реципрокальні дієслова завжди привертали увагу дослідників завдяки своєму винятковому положенню в системі дієслів німецької та української мов. Вони були предметом дослідження в працях Ш. Р. Басирова, Е. Ш. Генюшене, Ю. П. Князева, В. П. Недялкова, О. О. Холодовича, В. С. Храковського та інших.

Реципрокальними (РецД) називаються дієслова, які позначають взаємну (симетричну) дію суб'єкта й об'єкта відносно один одного типу: нім. *sich lieben* 'любитися', тобто 'любити один одного', *sich raufen* 'битися', тобто 'бити один одного', аналогічно: укр. *обніматися*, тобто 'обнімати один одного', *цілуватися*, *бачитися* тощо.

Аналіз структури РецД і засобів вираження реципрокального значення дозволив виділити три способи утворення РецД у німецькій та українській мовах:

- 1) Морфологічний спосіб;
- 2) Лексико-семантичний спосіб;
- 3) Синтаксичний спосіб.

В роботі розглядається тільки морфологічний спосіб утворення РецД у німецькій та українській мовах, до якого належать дієслівні лексеми, реципрокальне значення яких регулярно виражається твірною основою дієслова в поєднанні з певними словотворчими афіксами (рефлексивним показником (РП), префіксами і т. ін.), пор.:

(1) нім. *j-n schlagen* 'бити кого-н.' → *sich schlagen* 'битися', тобто 'бити один одного'; укр. *бити* → *битися*.

Морфологічний тип утворення РецД складає в німецькій мові 278 од., а в українській – 540 од.

У формальному відношенні РецД цього типу неоднорідні. За ознакою наявності/відсутності мотиваційної основи (МО) та словотворчих афіксів РецД

розпадаються у зіставлюваних мовах на три групи: 1) непохідні РецД; 2) похідні РецД та 3) складні РецД.

1. Непохідні РецД. До непохідних РецД у німецькій та українській мовах віднесено дієслова, які не мають співвідносних твірних основ та не містять у своїй структурі афіксів [1: 21; 2: 274; 3: 25-25]. Порівняйте словникові тлумачення таких морфологічно непохідних РецД:

(2) нім. *raufen* <mit jmdm sich prügelnd (und ringend) kämpfen> ‘битися, боротися’; укр. *балакати* <розмовляти про що-н. з ким-н.>.

Цей морфологічний тип РецД є в обох мовах найменш розповсюдженим і нараховує в німецькій мові 2,9% (8 од.) у загальному корпусі морфологічних реципроків (278 од.), а в українській – 0,93% (5 од.) у загальному обсязі морфологічних реципроків (540 од.)¹.

2. Похідні РецД. Для аналізу похідних РецД німецької та української мов до уваги беруться такі ознаки: 1) частиномовна належність МО РецД; 2) кількісний склад словотворчих афіксів, що беруть участь в утворенні РецД та 3) якісний склад словотворчих афіксів.

З погляду частиномовної належності МО в німецькій та українській мовах виділяються три основні групи РецД:

1) віддієслівні РецД:

(3) нім. *sprechen* ‘розмовляти’ → *besprechen* ‘обговорювати’; укр. *приятелювати* → *заприятелювати*;

2) відсубстантивні РецД:

(4) нім. *der Feind* ‘ворог’ → *sich befeinden* ‘ворогувати один з одним’; укр. *родич* → *родичатися*;

3) відприкметникові РецД:

(5) укр. *чужий* → *чужатися*; *рідний* → *ріднитися*.

Аналізуючи співвідносну пару «вихідна (твірна, мотиваційна) основа» → «похідна основа», РецД німецької та української мов розпадаються на чотири структурних типи:

1) РецД, які утворюються шляхом приєднання до МО лише РП (-ся – в українській мові; *sich* – в німецькій мові):

(6) нім. *j-n verstehen* ‘розуміти кого-н.’ → *sich verstehen* ‘розуміти один одного’; укр. *вітати кого-н.* → *вітатися*;

2) РецД можуть утворюватися шляхом додавання до МО одного словотвірного афікса (префікса або суфікса):

(7) нім. *kommen* → *zusammenkommen*; укр. *приятелювати* → *заприятелювати*;

3) РецД, утворені шляхом приєднання до МО на одному дериваційному кроці словотвірного афікса (префікса і/або суфікса) і РП, пор.:

(8) нім. *die Brüder* ‘брати’ → *sich verbrüdern* ‘брататися’; укр. *мигнути* → *змигнутися*;

4) вторинні РецД, які утворюються від безпрефіксальних реципрокальних рефлексивних дієслів за допомогою префікса, пор.:

(9) нім. *sich streiten* ‘сперечатися, сваритися’ → *sich zerstreiten* ‘розсваритися один з одним’; укр. *гризтися* – *загризтися* (починати гризтися, сваритися один з одним).

Похідні РецД є в обох мовах найпродуктивнішим типом й складають у німецькій мові 96,76% (269 од.), а в українській – 99,07% (535 од.).

3. Складні РецД. У німецькій мові зафіксовано одне РецД, яке утворилося шляхом складання двох основ: субстантивної та дієслівної:

(10) *die Wette* ‘парі, спір, сперечання’ + *eifern* ‘виступати за або проти кого-н.; суперничати, змагатися’ → *wetteifern* ‘змагатися’ [2: 279, 4: 308-310].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Басиров Ш. Р. Типологія дієслів із рефлексивним комплексом в індоєвропейських мовах : [монографія] / Ш. Р. Басиров. — Донецьк : ДонНУ, 2004. — Т. 1 Типологія, зіставні, діяхронічні дослідження. — 333 с.

2. Степанова М. Д. Словообразование современного немецкого языка / М. Д. Степанова. -- М. : Изд-во литературы на иностранных языках, 1953. -- 375 с.
3. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка / А. Н. Тихонов. --М. : Русский язык, 1990. -- Т. 1. -- 856 с.
4. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer. -- Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1974. -- 361 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Юшкова – кандидат філологічних наук, асистент кафедри іноземних мов Горлівського автомобільно-дорожнього інституту Донецького національного технічного університету.